

Impressions sobre teixit. Els estampats de la fàbrica La España Industrial de Barcelona (1847-1903)

Maria Assumpta Dangla

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tesisenxarxa.net) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tesisenred.net) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tesisenxarxa.net) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

7. CONCLUSIONS

La tesi *Impressions sobre teixit. Els estampats de La España Industrial de Barcelona (1847-1903)* ens mostra, des d'una perspectiva transversal, l'activitat que portà a terme una de les empreses capdavanteres en la fabricació d'estampats a Catalunya durant la segona meitat del segle XIX. La España Industrial, primera societat anònima cotonera de l'Estat, va llegar un important patrimoni que abasta la producció d'estampats des de l'inici de la secció, fins que l'empresa va donar un gir significatiu per dedicar-se a la fabricació de panes l'any 1903.

Els mostraris, formularis, dissenys originals i robes estampades que es conserven en les diferents col·leccions que hem estudiat, són vius testimonis d'un treball de qualitat i excel·lència, que va situar a l'empresa al més alt nivell i li van fer valdre reconeixement internacional.

La importància de la España Industrial va residir en la innovació tecnològica, la recerca, les transferències de tecnologia, les relacions internacionals i una acurada selecció dels dissenys per estampar. Les directrius de les diferents gerències que va tenir la fàbrica en el període que hem estudiat, van tenir una repercussió cabdal. Cap de les decisions relatives a cadascun dels processos i fases de l'estampació es prenia l'atzar: l'empresa va basar el seu èxit en l'estratègia, la innovació i la recerca.

La España Industrial havia nascut amb la voluntat d'esdevenir una empresa moderna, que abastés tot el cicle de fabricació del cotó, des de que entrava a la fàbrica en floca fins que la roba en sortia amb l'operació d'acabat corresponent. És per això que des d'un bon inici s'adreçaren als principals constructors de maquinària estrangers, la qual cosa va permetre que la secció d'estampació es posés en marxa amb èxit. Els successius viatges que realitzaren van contribuir a que La España Industrial tingués a l'abast les darreres tecnologies. A més, contractaren al tècnic alsacià Martin Ziegler per al muntatge de la secció, qui va aportar els coneixements i l'expertesa necessària per posar en funcionament la secció.

Durant l'època que hem estudiat, La España Industrial va travessar tot un seguit de daltabaixos, arran de fets relatius a la història econòmica i social, i els profunds canvis i transformacions que es varen viure a la Catalunya de l'època, així com a la resta d'Europa. La competència aferrissada, les crisis econòmiques, els anys de la fam del cotó, els conflictes laborals, les davallades de preus, la necessitat de renovar la maquinària de les seccions que proveïen l'empresa per estampar, i altres factors que anaren en contra de la bona marxa de la Societat, van ser superats, sobretot, per una visió estratègica.

En el treball hem pogut constatar que les relacions que s'establiren amb l'estranger foren cabdals per la bona marxa de la Societat. Les vinculacions que mantenien amb professionals i empreses europees van servir per estar al corrent de les darreres innovacions i tendències, i van estar en la base de moltes decisions preses. L'interès en mantenir unes relacions vives amb professionals de l'estranger va ser una constant en l'època que hem estudiat: l'obertura a l'exterior va donar les eines necessàries per tenir una fàbrica moderna.

Durant la segona meitat del segle XIX, la indústria tèxtil catalana es veié condicionada per factors de tot tipus. Un aspecte fonamental era la competència que mantenien les fàbriques catalanes entre sí. Contra això, La España Industrial va establir una xarxa de corresponsals estesa per tot l'estat, que informava dels gustos, les preferències dels compradors, així com l'estat del mercat i els preus dels productes de fàbriques semblants. El paper d'aquests era clau i, com hem pogut veure, varen donar informacions molt valuoses als directors amb les quals van poder oferir productes que responguessin al gust de la clientela.

Cap els anys de 1860 començà la crisi de la fam del cotó, que ocasionà increments notables en els preus de venda. La España Industrial no va escatimar esforços en conèixer les importants fluctuacions dels preus de la principal matèria primera. Arran de la correspondència continuada que mantenien amb els representants i proveïdors del continent americà, hem comprovat com observaven i preveïen el comportament del mercat i adquirien el cotó al preu el més avantatjós possible. Així doncs, l'especulació i

la vigilància dels preus de venda els permeteren sobreixir de la fam del cotó.

Barcelona va patir una epidèmia de còlera als anys de 1860, que afectà també la fàbrica de Sants. La Direcció va habilitar unes dependències com a hospitals per cuidar els afectats, i això li va valdre l'estima i reconeixement dels treballadors. A més, volien fomentar l'arrelament i la identificació amb l'empresa, i ho van fer a través de la contractació de tècnics i operaris de la mateixa nissaga. Això es va fer especialment necessari en èpoques de conflictes laborals. El fet que fossin presents diferents membres de la mateixa família havia d'assegurar una millor entesa, en cas de problemàtiques. Els conflictes laborals amb els obrers eren presents des d'un bon inici, i en els moments en els quals es travessaren vagues i altres circumstàncies, els treballadors i els directors van negociar millores, que a la dècada de 1870 culminaren amb acords. Als anys de 1880, però, es reduí notablement la plantilla.

Des dels inicis, La España Industrial buscava visibilitat i va tenir presència en exposicions de caràcter nacional, internacional i universal, que funcionaren com a grans aparadors on s'obtingué premis i reconeixements de tot tipus. Eren punts de trobada i intercanvi de novetats, que permeteren a la Societat posar-se al corrent de les darreres innovacions. Hem observat com, arran dels esmentats certàmens, es van produir noves comandes i es van estrènyer relacions comercials. A més, la presència a les exposicions ajudà a guanyar projecció internacional i va donar prestigi a l'empresa. Es va posar especial atenció a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, on s'obtingué un bon reconeixement. Els èxits aconseguits es presentaven a la Junta General d'Accionistes com a mèrits i encerts de la direcció, i contribuïren al bon nom de l'empresa.

D'altra banda, van obrir les portes de la fàbrica de Sants a les visites de les més destacades personalitats de l'època, la qual cosa fa palesa que era una empresa d'importància. La España Industrial, per donar més ressò als esdeveniments, va editar dues robes commemoratives que en l'actualitat es conserven als principals col·leccions esmentades.

Bona part de l'èxit de La España Industrial va basar-se en una clara aposta per la perfecció tècnica dels seus productes. En un inici estampaven a mà i amb màquines perrotines, però aviat incorporaren màquines de cilindres, amb les quals augmentaren la productivitat, abaratiren costos i fabricaven amb més rapidesa i precisió. A La España Industrial es disposà dels coneixements necessaris i d'una maquinària suficientment moderna per poder oferir uns productes equiparables als dels millors centres de producció d'Europa. Varen adquirir noves màquines, i en compraren de vuit, deu i dotze cilindres. La incorporació d'uns colorits més amplis demanava una bona experiència i precisió. Hem pogut comprovar com es van saber superar el seguit de dificultats tècniques que suposava l'estampació amb molts colors, atès que les robes conservades estan estampades amb perfecció.

Els treballs a la secció de gravat de la fàbrica i les adquisicions de cilindres de coure a l'estranger varen ser fonamentals per obtenir un bon resultat en els estampats. A més, La España Industrial tenia una secció de gravat dins la fàbrica, amb una important presència de tècnics forasters que formaren als autòctons. En el decurs d'unes dècades, el nombre de gravadors catalans augmentà, i assimilaren els coneixements i l'expertesa dels estrangers. Les tasques de gravat tenien una vessant artística i una altra mecànica. Alguns dels gravadors més qualificats també estaven en la secció de dibuix; eren els que tenien més habilitats per al disseny.

La España Industrial tractava amb diferents cases de gravat estrangeres, cosa que els garantí tenir els millors sistemes per a cada tipus de producte. Van saber encarregar els cilindres a les cases més adequades per cada tipus de fabricació, i això els permeté assolir la perfecció tècnica. Els tallers de gravat i l'empresa mantenien una relació constant, per tal de resoldre qüestions tècniques i assegurar una bona estampació.

Amb els diferents sistemes de gravat que practicaven -moletes, pantògrafs i gravat a mà-, podien fer productes per a indumentària i per a decoració d'interiors amb efectes molt diversos. Volien oferir un ventall el més ampli possible que podés satisfer la clientela. Se seguiren les tècniques més importants de l'època, i se'n sortiren amb excel·lents resultats. En aquest sentit, hem presentat una sèrie d'obres que es

distingeixen per l'aplicació d'una o altra tècnica de gravat o per l'estampació amb un o altre mètode, que responien a les modes del moment.

La España Industrial va dedicar esforços en l'impuls de nous articles, com els mocadors, que varen constituir un dels èxits de l'empresa. També es va fer una clara aposta per la fabricació d'articles especials. Hi varen posar molt d'interès, sobretot a les darreres dècades del segle XIX, la qual cosa els permeté tenir el monopoli i distanciar-se dels competidors. La fabricació de productes especials va ser una decisió estratègica amb la qual sobreixiren de l'aferrissada competència que hi havia entre els productes més corrents.

Cal tenir en compte que s'avançaven a altres empreses catalanes per posar al mercat al més aviat possible les darreres novetats i avantatjar-los. I per això, mantenir unes relacions vives i fluïdes amb les cases de gravat estrangeres, com hem vist a la correspondència, era cabdal. Buscaven que no es copiessin els dissenys i tenir l'avantatge suficient que els donava posar els articles al mercat abans que els competidors. Pel que fa la secció de gravat de la fàbrica, s'ocupava de traduir els dissenys que feien a la secció de dibuix, o bé els que arribaven des de França i Anglaterra. Malgrat tot, desaparegué com a entitat autònoma el 1887 i els professionals al seu servei o bé s'acomiadaren, o bé foren assimilats per altres seccions, amb la qual cosa la dependència de l'estranger s'incrementà.

De la mateixa manera que varen assolir un elevat nivell de perfecció en qüestions tècniques, s'ocuparen de realitzar una acurada tasca de recerca a l'entorn dels colorants per estampar i els processos que s'havien de seguir. Necessitaven colors sòlids, resistents a la llum i les rentades, i això requeria una tasca de recerca que es va dur a terme per part dels químics coloristes, una activitat que ha quedat reflectida en els formularis que hem estudiat.

L'elecció i l'aplicació d'un bon color eren essencials, i a la fàbrica s'investigava per millorar l'aplicació dels colorants i introduir les noves formulacions sintètiques, que revolucionaren les cuines de colors de les fàbriques d'estampació europees en el decurs

de la segona meitat del segle XIX. El bon gust aplicat als colorits, l'equilibri i la netedat dels colors eren essencials per oferir un bon producte. Les recerques ens han permès obtenir una dada nova: els primers colorants sintètics es van utilitzar a l'any 1860, una data que avança les que es disposaven fins ara.

La España Industrial incorporà els nous colorants de síntesi amb un lleuger retard respecte altres centres de producció europeus, i fins els anys de 1870 no començà a aplicar de forma regular les noves descobertes. Els formularis i receptaris, que es custodiaven a la caixa forta de la fàbrica, constitueixen un recull i un testimoni viu de les recerques que feien els químics. Hem pogut veure la repercussió que tenia l'elecció dels colorants, i com se succeïren els colorits d'acord als gustos de cada dècada. El paisatge urbà i els interiors de les llars varen viure una transformació amb l'entrada dels nous colorants, que estaven subjectes a les modes.

Hem pogut resseguir el canvi de gustos de l'època. Dels colors més sobris per a indumentària de la dècada de 1850 i 1860, es passà a colorits més vius. Els articles mobles estampats amb color vermell brillant o les cretones blaves varen gaudir de molta acceptació durant la dècada de 1870. Uns anys més tard, els colorits es tornaren més variats, amb tonalitats més sòbries, si bé cap als anys de 1880 també es mesclaven amb tonalitats vives, de colors àcids, que resultaven una mica estridents. I ja cap al tombant de segle els colors eren vius, brillants, àcids i d'una gran vistositat. No obstant això, La España industrial adaptava les tendències al gust particular dels compradors, com hem pogut veure a la correspondència. Una part del mercat interior del país volia uns productes adaptats a les seves necessitats, com el treball al camp, i les robes més clares, per exemple, durant temps es destinaren a les classes benestants.

La seqüència d'incorporació de nous colorants de síntesi ens ha permès també conèixer els noms dels principals proveïdors de la casa. La major part eren estrangers, a qui compraven directament o a través de representants instal·lats a Barcelona. Es tracta d'una informació inèdita sobre les cases proveïdores de colorants a Catalunya i el tipus de producte que empraven. L'estampació es tornava més complexa en funció del major nombre de colors, i les relacions que mantenien els químics de la fàbrica amb les

empreses fabricants de colorants va permetre assolir bons resultats.

Tot i que en la fundació de la fàbrica participà un químic estranger que resolgué les qüestions científiques i tècniques, alguns dels tècnics estrangers que el seguiren no varen assolir els resultats que esperava la Direcció. La cuina de colors va donar un gir quan es contractà un expert del país, José Tay, que va estar al capdavant de la secció durant dècades. Va saber aconseguir colors sòlids, i va aportar solucions a la fàbrica. Al tombant de segle varen contractar un nou químic català, que va contribuir a l'actualització de procediments i la renovació de la maquinària.

La innovació i modernitat eren aspectes molt importants, tant pel color com pel disseny: la novetat era cabdal i a La España Industrial sempre estaven atents al gust de la clientela. L'empresa va destacar-se per la novetat, la modernitat i la varietat. L'elecció d'un bon disseny era un fet decisiu per l'èxit de les robes estampades i els Muntadas n'eren ben conscients. Sempre demanaven novetat, fins i tot amb insistència. Ara bé, hem pogut veure com l'excessiva imitació o còpia dels dissenys estrangers aixecava reticències per part de teòrics. Es qüestionava si, amb la llarga tradició que tenia Espanya en la fabricació de teixits, calia recórrer a models estrangers. El cert és, però, que La España industrial havia basat el seu èxit en seguir les tendències sorgides dels centres prescriptors, com París, Mulhouse i Anglaterra.

La España Industrial no només estava atenta a les tendències de l'estranger, sinó que també responia a les necessitats dels compradors de l'estat. Sabien que calia competir amb els altres fabricants de l'Estat, i que era essencial avançar-se a la producció que feien els competidors. Sempre procuraven treure les col·leccions abans que altres fàbriques possessin les darreres novetats a la venda. És així com La España Industrial va aconseguir estar al capdavant del comerç d'estampats, amb un complex sistema d'elecció de les tendències, que fluctuava entre la còpia i la invenció, entre la imitació i la creació.

Hem fet un recorregut per les principals fonts de les quals s'inspiraven els dibuixants de l'època, i hem vist quins models es van emprar. Eren llibres de tendències editats per cases estrangeres, que enviaven mostres amb les darreres novetats. També hem pogut conèixer les fonts d'inspiració de les robes, que moltes vegades imitaven els motius dels llibres o quaderns d'ornamentació amb amplis repertoris iconogràfics. Hem pogut comprovar que els principals dibuixants de la fàbrica van fer ús d'aquest recurs, a través del préstec de quaderns d'inspiració que demanaven en préstec a la Societat Industrial de Mulhouse. Les fonts eren molt diverses, i també incloïen les altres arts mecàniques i les arts plàstiques. En els successius viatges que es feien a l'estranger, La España Industrial adquiria teixits estampats, que serviren de patró per dissenys originals.

Ens hem aturat a a reflexionar sobre els drets de propietat intel·lectual dels dissenys originals, un aspecte que ocupava a teòrics i fabricants de l'època, que cercaven una legislació i arguments per protegir als creadors i millorar la consideració del dibuixants. En aquest sentit, hem presentat un document sobre una querella que va mantenir La España Industrial amb una altra empresa, que es va resoldre en favor de la fàbrica de Sants. El text desgrana tot un seguit d'arguments que mostren com el debat entre art i indústria era ben viu a l'època; tant, que s'havia publicat un opuscle amb el text sencer de la sentència, un document inèdit que hem presentat a l'annex.

Joan Rabadà Vallbé va ser el més destacat dibuixant de La España Industrial. Hem donat a conèixer les obres que va fer per la fàbrica, així com una sèrie d'obres que li hem atribuït. Rabadà va imprimir un segell artístic a la fàbrica, atès que durant els anys que hi estigué en actiu els dissenys tenen una qualitat remarcable, sobretot les robes amb escenes figuratives.

Sabem quins van ser els dibuixants de la fàbrica, i quines relacions s'establiren amb els principals centres de disseny de l'estranger amb els quals es mantingué contacte. Es tractava de tallers i estudis de renom, sobretot de París i Mulhouse, capitals del disseny tèxtil. Els dibuixants i els directors mantenien una relació viva per tal d'encertar els dissenys. Varen ser molts els dibuixants estrangers que varen treballar per la fàbrica amb més o menys assiduitat. A través de les descripcions que hem trobat en la

correspondència que varen mantenir, hem pogut atribuir un seguit d'obres. A més, amb les recerques que hem fet en les col·leccions de La España Industrial hem trobat un petit nombre de dissenys signats o amb la marca de taller, que també ens han permès establir autories.

Els dissenys de La España Industrial responien al gust de l'època, i estaven estretament vinculats amb les altres arts aplicades a la indústria. Era un llenguatge que en el cas del tèxtil fou internacional, i que es reproduïa en d'altres arts mecàniques. El cas paradigmàtic és el dels papers pintats per a revestiment de parets i sostres. Hem estudiat la producció de l'empresa parisenca de paper pintat Leroy, i hem vist uns clars paral·lelismes entre els dissenys de les dues empreses, cosa que confirma, de nou, que la fàbrica estava al corrent de les darreres tendències i les seguí durant tot el període que hem estudiat.

La pintura i el gravat eren fonts d'inspiració per als dibuixants d'estampats, una tradició que ja arrencava del segle XVIII. A La España Industrial també es van inspirar en obres de l'època per fer els dibuixos. En el cas de les robes estampades a un sol color, en planxes de coure, presenten clares similituds amb estampes sobre paper. Hem pogut establir quines van ser les fonts d'inspiració d'algunes obres, a partir de contrastar-les amb gravats de l'època. A La España Industrial es va seguir una seqüència que ja era habitual des del segle XVIII: a partir de la representació d'una òpera, es feia un llibret o un quadre que s'exposava en un saló, i llavors un gravador en feia una estampa sobre paper, i el dibuixant d'estampats s'inspirava en el gravat. Hem cregut oportú valorar que el dibuixant d'estampats, malgrat ser l'última baula de la seqüència, també mereixia ser considerat com un artista creador.

Els estampats de La España Industrial responien a les tendències artístiques del moment: teixits de marcat caràcter neoclàssic, d'estil imperi, romàntic, historicista i modernista, que seguien els corrents artístics de l'època. La direcció, per exemple, va potenciar l'entrada del modernisme i ho va presentar com una estratègia clau per fer un producte nou i atractiu.

Els dissenys estampats eren un viu reflex dels gustos d'una època i, a voltes, un mirall de la societat. L'ampli repertori iconogràfic que es pot observar en els dissenys i mostres conservades abasta les temàtiques més comunes. En el cas dels dissenys florals, hem vist com se seguiren les tendències que es marcaven des d'Europa, i la varietat i diversitat de fonts d'inspiració. En el cas dels dissenys geomètrics, hem pogut observar la gran novetat dels dissenys, que actualment encara tenen vigència. Pel que fa als dissenys de caràcter exòtic, veiem com també van assimilar els models estrangers. D'aquests, destaquen les *chinoiseries* i especialment l'art japonès, del qual es varen realitzar composicions molt riques.

En els dissenys amb escenes figuratives, les robes estampades de La España Industrial van constituir l'imaginari d'una època. Els estampats que es basaren en fets històrics, en relats mitològics o en la literatura, els que recreaven escenes bucòliques o de gènere, principalment, eren un producte fet amb voluntat artística. Sovint reproduïen obres d'art de l'època, i destacaven per l'apropament al llenguatge internacional.

Hem pogut veure una gran diversitat i varietat de dissenys que es produïren, a través d'un recorregut per una mostra significativa de les col·leccions de La España Industrial. Va abraçar tot el ventall iconogràfic de l'època i va oferir els més variats repertoris. Aquest estudi permet conèixer el llenguatge i l'imaginari d'una època, l'evolució dels motius i l'adaptació a les diferents modes, juntament amb les fonts iconogràfiques i una galeria d'imatges que il·lustren la part més representativa de la producció. Hem fet una tria d'objectes, des de dissenys originals, mostraris, formularis i mostres estampades que són més representatius pel seu colorit, per les composicions i temàtica representada, o bé per la innovació científica o tecnològica que representen.

Aquesta tesi aporta un discurs sintètic en el qual es veuen reflectides les principals accions que es van dur a terme i destaquen el rol de les persones al servei de la fàbrica, i les relacions internes i externes que s'establiren i les innovacions que adoptaren. Destaquem el paper de les relacions internacionals i les estratègies que adoptaren, entre les quals l'obertura a l'exterior va ser fonamental, i la novetat que imprimien als seus productes.

Som conscients de que hi ha molta feina a fer encara. Hem donat la informació necessària per poder interpretar les obres amb tota la seva amplitud, però encara es pot aprofundir més en l'estudi de les col·leccions. És així com deixem la porta oberta a nous treballs de recerca. La España Industrial va ser una empresa excepcional que ha llegat un patrimoni únic, i que dóna als investigadors tot un camp d'estudi per continuar les recerques des d'una mirada transversal o des d'un grup que reuneixi diferents disciplines.